

O ODMEVU KARBONARSKIH VSTAJ V ITALIJI IN ZAPRTIH ITALIJANIH NA LJUBLJANSKEM GRADU (1820—1825)

PETER VODOPIVEC

Zmagovalci nad Napoleonom, ki so v letih 1814/15 »preurejali« in »načrtovali« evropski zemljevid, so italijanskim pokrajinam namenili podobno usodo kot drugim evropskim deželam, ki jih je zajela restavracija. Na italijanske prestole so se vrnili konservativni principi, ki so poizkušali — v skladu s predstavami t. i. »Svete aliance« — omejiti posledice večletne francoske prisotnosti. V večini italijanskih držav¹ je bil obnovljen absolutizem in v notranjepolitičnem življenju sta zavlada cenzura in policija. Kljub temu vrnitev povsem nazaj — v »l'Ancien Régime« — tudi v Italiji ni bila več mogoča: Italija je sicer ostala razbita v več držav (po Muratovem padcu vsega skupaj devet), kar je oviralo gospodarsko in politično povezovanje, toda mnoge pridobitve francoske okupacije so ostale v veljavi in obnovitev absolutizma je lahko le upočasnila gospodarsko in družbeno spreminjanje, ki so ga vzpodbudile in pospešile francoske reforme, ni ga pa mogla več zaustaviti.

Nostalgični spomin na antično »veliko Italijo«, ki je začel — čeprav v ozkem krogu izobražencev in prebujajočega se meščanstva — oživljati v drugi polovici 18. stoletja, je pod vplivom francoske revolucije in politike francoskih okupacijskih oblasti preraščal v odkrito nacionalno čustvo. Če je večini prebivalstva, naveličanega bojevanja in vojnih pohodov, pomenil preobrat v letih 1814/15 predvsem vrnitev v običajni življenjski tek (v imenu te večine naj bi zapisal d'Azeglio: »Restavracija je bila vrnitev k življenju, k počitku in sreči«), je bil za tanko plast meščanstva in izobraženstva, v kateri se je že oglašala nacionalna zavest, hudo razočaranje. Razdeljena in malodušna Italija se je leta 1815 zdela pesniku Ugu Foscolu »kot truplo« in Leopardi je tri leta kasneje opeval njeno žalostno usodo v melanholičnih verzih, v katerih je primerjal njeno nekdanjo veličino z njeno ponapoleonsko podobo. Leta 1815 je hkrati doživel svoj prvi veliki uspeh Silvio Pellico. »Per chi di stragi si machio il mio brando? Per lo straniero. E non ho patria forse, cui sacro sia de'cittadini il sangue? Per te, per te, che cittadini hai prodi, Italia mia, combattero, se ottaggio, ti mi movera l'invidia...« je pel v svoji »Francesci da Rimini«, ki jo je ob uprizoritvi v Milanu občinstvo navdušeno pozdravilo.²

Z ustanovitvijo lombardsko-beneškega kraljestva in z vojsko v Piacenzi in Ferrari je Avstrija utrdila svojo oblast v severni Italiji in nadzirala najpomembnejši del doline reke Pad. Avstrijski plemiči so vladali v Parmii, Modeni in Toskani. Habsburška monarhija je tako dejansko obvladovala ves apeninski polotok, saj je bila neodvisnost Bourbonov v ti. »kraljestvu dveh Sicilij«, savojske dinastije v sardinskem kraljestvu in papeške oblasti v papeški državi prav tako le navidezna in odvisna od dobre volje dunajskega dvora.

Podobno kot drugod v monarhiji se je tudi avstrijska oblast v Lombardiji in Benečiji opirala na policijo in cenzuro. »Vse, kar bi lahko zadevalo interese njegovega kraljevega in cesarskega veličanstva, državno upravo in državno enotnost, spada v posebno pristojnost generalnega policijskega direktorja in tajne policije,« je ugotovljeno v zaupnih navodilih avstrijski policiji v Benetkah.³ Vlada je sicer poizkušala sprva pridobiti javno mnenje in konservativni del italijanskega izobraženstva in se v svoji kulturni politiki postaviti na nekoliko prožnejše stališče. Ko so se njena pričakovanja izkazala kot neupravičena, je zaostrila politični pritisk. Stendhalu, ki je leta 1816 obiskal Italijo, se je zdel tedanji Milano središče italijanskega intelektualnega življenja. »Vse se je spremenilo po letu 1820«, je zapisal deset let kasneje. »Neke vrste teror vlada v Milanu. To deželo obravnavajo kot kolonijo, v kateri se boje upora.«⁴

Toda Metternich se je povsem dobro zavedal, da glavni nasprotnik avstrijske politike v Italiji niso različni kulturni ustvarjalci, ki tako ali drugače opisujejo njeno tragično usodo, temveč zlasti tajne organizacije, ki so kljub policijskemu pritisku po letu 1815 obnovile in razširile svojo dejavnost.⁵ Med tajnimi družbami, ki so se postopoma množile po vsem apeninskem polotoku, so najpomembnejši in najbolj znani karbonarji. V svoji organizaciji so se zgledovali po prostozidarjih, čeprav so ohranili mnoge krščanske simbole, svoj besednjak pa so si »izposodili« pri drvarjih in oglarjih (od tod tudi njihovo ime), ki so na jugu Italije podobno kot drugod v zahodnoevropskem svetu ostajali »obrobna družbena skupina.«⁶ O začetkih karbonskega gibanja srečamo v literaturi različna mnenja, vendar danes v glavnem prevladuje prepričanje, da so prve karbonske skupine nastale v letih 1808-11 v Neaplju v odporu proti francoski oblasti in po zgledu francoskih »charbonniers«, z namenom, da deželi vrnejo neodvisnost. Kasneje so se karbonarji obrnili zoper Bourbonone in se tudi v času restavracije zavzemali za neodvisno in tesneje povezano (celo združeno) Italijo. Jedro gibanja so sestavljali srednji zemljiški lastniki, meščani in izobraženci, ki so težili k ustavnemu parlamentarizmu, zagovarjali francoske upravne reforme in vztrajali pri zahtevi po odpravi ostankov fevdalizma in merkantilističnega gospodarstva. V splošnem so se v gibanju, ki ni imelo enotnega vodstva in središča, prepletale različne težnje, neredko odvisne od lokalnih in regionalnih razmer, in ga je kot celoto družil predvsem patriotizem z zahtevo po neodvisnosti in liberalnejši politični ureditvi.⁷

Karbonarsko gibanje se je iz Neaplja razširilo v srednjo in severno Italijo in leta 1818 je beneška policija prvič odkrila karbonarje tudi na avstrijskem ozemlju. Osumljenci so v glavnem prihajali z območja Polesine, kamor naj bi pro-

drle ideje ob posredovanju in pobudi karbonarjev iz Ferrare.⁸ Kljub temeljiti preiskavi pa posebni preiskovalni komisiji, ki je zasliševala osumljence, ni uspelo dokazati njihove prevratniške protiavstrijske dejavnosti. Po mnenju preiskovalcev (med katerimi je imel glavno besedo znani preiskovalni sodnik Antonio Salvotti — osrednja osebnost med avstrijskimi uradniki, zadolženimi za preganjanje tajnih organizacij v Lombardiji - Benečiji) so karbonarji v Polesine ostali pri začetnem dogovarjanju in iskanju somišljenikov in bi bilo pri presojanju njihove krivde mogoče upoštevati nekatere olajševalne okoliščine; ne nazadnje naj bi navdušenje nad karbonarskimi idejami ob koncu leta 1818, ko je vso zadevo odkrila policija, že usihalo.⁹

Toda leta 1820 so izbruhnili nemiri v Neaplju in upor, ki so ga vodili karbonarji, je prisilil kralja Ferdinanda, da je obnovil ustavo (po zgledu španske ustave iz leta 1812). Sledila je revolucija v Piemontu. Kot je znano, je Avstrija na kongresu »Svete alianse« v Ljubljani izposlovala vojaško intervencijo v kraljestvu »dveh Sicilij« in nato z vojsko zasedla tudi Piemont. Hkrati so avstrijske oblasti močno zaostriale policijski nadzor in politični pritisk: s posebnim odlokom je bila zagrožena smrtna kazen že za pripadnost tajnim organizacijam, medtem ko je bil za prikrivanje pripadnikov tajnih združenj predviden zapor. Sodni senat v Veroni se je postavil tudi na stališče, da veljajo avstrijski zakonski predpisi med drugim za tuje državljane — pripadnike tajnih družb, ki jih policija zaloti na avstrijskih tleh in jim morajo torej v skladu z njimi soditi avstrijska sodišča.¹⁰ Karbonarji iz Polesine zdaj niso mogli več pričakovati le simboličnih kazni. Posebno sodišče v Benetkah je 18. maja 1821 trinajstim obtožencem izreklo smrtno obsodbo.¹¹

V naslednjih letih so v lombardsko-beneškem kraljestvu sledili novi procesi. Februarja 1822 je tako posebno sodišče v Veroni zaradi pripadnosti karbonarstvu obsodilo na smrt glasbenika Pera Maroncellija, pesnika Silvia Pellica in igralka Angela Canovo, soobtožena Ressija in Rezio pa na dosmrtni zapor. V istem času, ko je potekal proces v Veroni, je policija v Lombardiji odkrila zaroto ti. »družbe federatov« (Società dei Federati), ki je bila v stikih s »federati« v Piemontu. Osrednja osebnost gibanja je bil grof Federico Confalonieri, ki je bil ob koncu leta 1823 s petnajstimi somišljeniki obsojen na smrt pred sodiščem v Milanu. V posebnem procesu je bilo leta 1824 obsojenih še štirinajst »federatov« iz Brescie (tokrat je sodišče kar trinajstim izreklo smrtno obsodbo).¹²

Kot je znano, je cesar s pomilostitvenimi odloki vse smrtne obsodbe spremenil v krajše in daljše zaporne kazni. Obsojenci na več kot deset let ječe so kazen prestajali v zaporih v Spielbergu pri Brnu, ki so s Pellicovimi »Mojimi ječali« že v prvi polovici 19. stoletja zasloveli po vsem zahodnem svetu in postali simbol političnega preganjanja v habsburški monarhiji. Enaindvajset obsojencev, ki so bili obsojeni na krajše zaporne kazni

(do deset let), pa je prestajalo kazen na ljubljanskem gradu.

I

Ko je prišlo v začetku dvajsetih let do nemirov in vstaj v Italiji, so avstrijske oblasti v monarhiji pozvale k budnosti in poizkušale z različnimi ukrepi preprečiti širjenje prevratnih idej v njeno notranjost. Hkrati si je vlada prizadevala sama usmerjati pretok informacij in avstrijsko časopisje je v skladu z njenimi navodili in ob budnem očesu cenzorjev obširno poročalo o dogodkih na apeninskem polotoku. Sredi leta 1820 je tako začela seznanjati svoje bralce o političnem razvoju v Italiji tudi »Laibacher Zeitung«. Predmarčna »Laibacher Zeitung« je bila list manjšega formata in je poleg uradnih in lokalnih obvestil prinašala predvsem še različne krajše in po drugih avstrijskih časnikih povzete novice iz Avstrije in tujine. Pozornost, s katero je v letih 1820-22 spremljala dogajanje v Italiji, se zdi zato tem očitnejša: poročila — najprej o nemirih in vstajih v Neaplju in odmevu neapeljske vstaje v ostalih italijanskih državah, nato pa zlasti o politiki »Svete alianse«, njenih kongresih v Opavi in v Ljubljani in avstrijski vojaški intervenciji v Italiji — so dobesedno zapolnila skromne strani ljubljanskega uradnega časnika, namenjene političnim dogodkom. Tudi ta poročila so bila večinoma prevzeta iz »Wiener Zeitung« in drugih večjih avstrijskih časnikov, toda bralcu so — čeprav zdaj z večjo, zdaj z manjšo zamudo — posredovala razmeroma izčrpno sliko o poteku dogodkov.¹³

Obsežno poročanje o nemirih in vstajah v Italiji je imelo seveda povsem določen namen: revolucionarno nezadovoljstvo naj bi predstavilo v kar se da slabi luči in pokazalo, da upornost in svobodomiselna gesla neizogibno vodijo k neredu, nezakonnosti in nenadzorovanemu nasilju. Zlasti poročila iz Neaplja in Palerma zato obširno govore o prelivanju krvi, o ropanju in divjanju »drhali« (Pöbel). Kot glavne pobudnike nemira predstavljajo karbonarje, pri čemer poizkušajo na različne načine zmanjšati pomen karbonarskega gibanja: tako naglašajo omenjeno nezakonnost karbonarskih idej, pišejo o neizobraženosti, celo nepismenosti karbonarskih voditeljev (general Pepel!) in ugotavljajo, da jim sledijo predvsem brezdnežji in postopači, skratka: mestna revščina. Podobno naj bi med prebivalstvom v omenjeni meri odmevala tudi proglašitev ustave: »Vnema in navdušenje za novi red stvari sta zdaj omejena na klube (clubbs), med katerimi je posebno glasen klub »Vendita della pace«, je avgusta 1820 poročala »Laibacher Zeitung« »V ostalem se nihče več ne zmeni za

ustavo in med ljudstvom sploh ni več slišati o njej...¹⁴

Toda s širjenjem nemira in posebno po otvoritvi neapeljskega parlamenta revolucija na jugu Italije tudi za avstrijsko časopisje ni mogla ostati več le izbruh omejenega kroga nezadovoljnežev. Vesti o obsegu nemira so postajale vse bolj nasprotujoče: glavni pobudnik vstaje so za poročevalce sicer ostali karbonarji, vseeno pa je bilo iz pisanja hkrati razvidno, da je krog »revolucionarjev« precej širši in imajo »revolucionarne zahteve« obsežno socialno zaledje. Revolucija v kraljestvu »dveh Sicilij« naj bi začela razkrivati svojo pravo naravo: v obsežnih člankih, ki so opisovali nasilje, krvoprelitje in strah miroljubnega meščanstva, so se pojavile vzporednice med dogodki na italijanskem jugu in francosko revolucijo. Novembra 1820 je tako ugotavljala tudi »Laibacher Zeitung«, da »neapeljski parlament in tamkajšnji revolucionarji zvesto stopajo po stopinjah svojih vzornikov iz strahotnega revolucionarnega obdobja Francije«.¹⁵

Ko je prišlo spomladi leta 1821 do avstrijske intervencije v Italiji, so tako avstrijski časniki našli več kot dovolj razlogov in opravičil za poseg avstrijske vojske. Avstrijsko časopisje je podrobno poročalo o napredovanju avstrijske soldateske, pisalo o tem, da prinaša avstrijska vojska v Kraljestvo dveh Sicilij red in mir in omenjalo zadovoljstvo v mestih in na podeželju ob prihodu avstrijskih čet. Bilanca revolucije (kot pač revolucij sploh) naj bi bila po poročilih v »Laibacher Zeitung« kar najbolj klavrna: nemir in nered naj bi povečala revščino in »obogatila« jug Italije z novimi brezdomci in berači.¹⁶ »Avantura« nezadovoljnežev v Neaplju, Palermu in ostali Italiji (zlasti Piemontu) naj bi služila v opomin in svarilo.

Kljub takšni — za čas in prostor — razumljivi tendencioznosti pa je bila v »Laibacher Zeitung« objavljena informacija o revolucionarnem vrenju v Italiji v začetku dvajsetih let 19. stoletja presenetljivo podrobna. Iz pisanja je bilo dovolj jasno razvidno, da je poglavitni cilj »revolucionarjev« ustavno-parlamentarna ureditev in vzporedna poročila iz Španije so razkrivala, da gre za gibanje širših razsežnosti, ki ni omejeno na Apeninski polotok. »Laibacher Zeitung« je hkrati že 28. julija 1820 sporočila, da je kralj Ferdinand »iz še ne povsem pojasnenih razlogov obljubil ustavo«,¹⁷ kar je pomenilo, da gibanje za ustavo ni več ilegalno in so zahteve po ustavi naletele na vladarjevo privolitev. Poročila so nadalje govorila o vzklikanju svobodi in neodvisnosti in omenjala, da so revolucionarna gesla sprejeli

tudi vojaki in nekateri predstavniki plemstva. 5. septembra 1820 je »Laibacher Zeitung« posvetila obsežen članek prazniku svete Rozalije v Palermu, ki se je spremenil v množično demonstracijo, v kateri so sodelovali tudi predstavniki vojske; demonstranti tokrat niso vzklikali le svobodi, ustavi in sveti Rozaliji, temveč tudi Robespieru, kar je močno odmevalo v tedanjem javnem mnenju.¹⁸ Pozornejši bralec si je torej lahko iz poročil, ki jih je prinašala »Laibacher Zeitung«, ustvaril o nemiru v Italiji, težnjah italijanskih »revolucionarjev« in karbonarskih načrtih tudi precej drugačno, manj enostransko podobo, kot jo je poizkušala posredovati uradna Avstrija.

Sredi septembra 1820 je »Laibacher Zeitung« nato končno sporočila, da so poizkušali karbonarji tudi v »cesarsko-kraljevih deželah pridobiti svoje preroke«.¹⁹ Poročilo je povzemalo razglas beneških gubernijskih oblasti, ki ga je po beneškem uradnem listu prevzela »Wiener Zeitung«; naglašalo je, da je preiskava razkrila »nevarne in kaznive nazore (karbonarske) sekte«, ki pa niso bili v celoti znani vsem njenim članom. Na izrečni cesarjev ukaz in podložnikom v svarilo zato oblasti javno oznanjajo, da je poglavitni cilj »združenja karbonarjev«... »prevrat in uničenje vlad«. Poročilo ni omenjalo imen in števila zajetih osumljencev, temveč je v skladu s svojim značajem opozarjalo predvsem na sankcije, ki jih je določal avstrijski kazenski zakonik za podtalno protidržavno dejavnost, pripadnost tajnim združenjem in simpatiziranje z njimi.

Po avstrijski vojaški intervenciji in porazu »revolucij« v Italiji je začela postopoma usihati pozornost avstrijskega časopisja za razmere na Apeninskem polotoku. Toda vlada je še nadalje pozivala k budnosti in poizkušala monarhijo z novimi ukrepi obvarovati pred eventualnim vplivom karbonarskih idej. V pismu, ki ga je septembra 1821 poslal ljubljanskemu guvernerju Sweerts-Sporcku, je avstrijski policijski ravnatelj Sedlnitzky omenjal cesarjevo zaskrbljenost zaradi »revolucionarnih dogodkov, ki smo jim bili priča v zadnjem času« in poročal o posebnem cesarjevem ukazu v zvezi s preganjanjem tajnih združenj. Naglašal je, da morajo biti gubernialne oblasti pozorne na vsako obliko tajnega združevanja in protidržavne dejavnosti in o vsakem odkritju takoj poročati osrednjemu policijskemu ravnateljstvu na Dunaju.²⁰ Hkrati je jeseni leta 1821 poslal ljubljanskemu prezidiju obširen seznam karbonarjev in privržencev liberalnih političnih reform, ki so po porazu neapeljske vstaje — v strahu pred reakcijo — zapustili kraljestvo dveh Sicilij. Begunci so se sicer v

N.^{ro} $\frac{15539.}{4308.}$

CIRCULARE

des kais. k. königl. Ilyrischen
Guberniums zu Laibach.

Die Sekte der sogenannten
Carbonari betreffend.

Se. k. k. Majestät haben, um Allerhöchst Ihre getreuen Unterthanen von den gemeinschädlichen Lehren und der Verführung der Sekte der sogenannten Carbonari, welche ihr Unwesen in einem Theile von Italien gerrieben haben, zu warnen, allergnädigst zu befehlen geruhet, daß die eben so verbrecherischen als staatsgefährlichen Zwecke dieser verderblichen Gesellschaft, welche übrigens nicht allen Gliedern derselben von den Oben eröffnet werden, so wie sie bei den hierwegen statt gefundenen Untersuchungen hervorkommen, zu Jedermanns Wissenschaft allgemein bekannt gemacht werden.

Die entschiedene Tendenz der Vereinigung der Carbonari ist die Umwälzung und Auflösung der bestehenden Regierungen.

So wie es sich nun von selbst versteht, daß jeder, welcher diesen Zweck kannte, und demungeachtet in die Gesellschaft der Carbonari trat, nach dem 52. §. des St. über Verbrechen, des Hoch...

OSNANILO

Zefarskiga Kral. Ilirskiga
Poglavarstva v' Ljublani.

Kar drushbo imenovano Karbonari
sadéva.

Njih z. k. Velizhastvo so savoljo milostliviga svarjenja Svojih svetlih podloshnih pred sploh škodljivimi vuki ino sapelovanjam drushbe imenovane Karbonari, ktira je nekje na Lashkim svojo spako pozhnjala, premilostlivo sapovedati dovoljli, de se pregréshni ino deshelam škodlivi naméni té spazhene drushbe, ktiri fzer niso všim njenim vudam od vikshih rasodéti, tako kakor so se per tukajshnimu prejškovanju pokasali, vsaktirimu sploh na snanje dajo.

Gotovi naglbi karbonarske drushbe so: sidajne vladstva ali kraljestva ovrézhi ino rasdjati.

Kakor se she famo vé, de je fléhern, ktiri je ta namén védel ino se je vender v' karbonariko drushbo podal, po 52. §. kas. buk. velke pregréshbe krív, ali zhe ni po §. §. 34. ino 55. tistih kas. buk. kadar

Jan. 18 - 18

glavnem usmerili v Španijo, Francijo in nekatere italijanske države, toda po mnenju avstrijske policije bi se lahko nekateri med njimi poizkušali umakniti tudi na avstrijsko ozemlje, kar naj bi zlasti oblastem v obmejnih pokrajinah narekovalo posebno pazljivost.²¹

Za dunajske oblasti pa opozorila gubernijem sama zase še niso zadostovala: oktobra 1821 je kancler grof Saurau pozval ljubljanski prezidij, naj se z dvojezično nemško-slovensko okrožnico obrne na prebivalstvo.²² Besedilo okrožnice, ki so ga poslali z Dunaja, je tako kot že omenjeni razglas beneških gubernijskih oblasti leta 1820 omenjalo protidržavni značaj karbonarskega gibanja in opozarjalo na predvidene kazni za prikrivanje karbonarjev in pripadnost karbonarskemu združenju.²³ V Ljubljani so ga prevedli v slovenščino in ga nato v dvojezični obliki natisnili v kar dva tisoč izvodih.²⁴ Okrožnico so poslali vsem kresijskim uradom in »ordinarijatom«: odločitev o tem, ali naj — glede na nepismenost prebivalstva — okrožnico preberejo tudi duhovniki s prižnic, ali naj se razglasitev zgodi na »običajen način« (prek kresijskih uradov), je grof Saurau prepustil ljubljanskemu guvernerju, vendar obenem naglasil, da bi ustrezalo cesarjevi želji, če bi bilo prebivalstvo tudi prek duhovnikov obveščeno o »njegovi očetovski skrbi« in splošni škodljivosti karbonarskih nazorov.²⁵ Za dosledno izpeljavo naloge naj bi bili osebno odgovorni kresijski glavarji, ki bi morali o načinu in poteku objave okrožnice poročati guvernerju. V začetku leta 1822 so nato na poseben cesarjev ukaz v monarhiji razglasili tudi papeško bulo o izobčenju karbonarjev iz katoliške cerkve. V skladu z navodili z Dunaja so tudi to bulo v Ljubljani prevedli v slovenščino in jo z imprimaturjem ljubljanskega in celovškega škofa razposlali po obeh škofijah.²⁶

Ko so prve, v Benetkah obsojene simpatizerje in pripadnike karbonarskega gibanja pripeljali na ljubljanski grad, torej s »prevratniškim« značajem karbonarskih načrtov ni bil seznanjen le ozek krog meščanstva, ki je prebiralo »Laibacher Zeitung«, temveč tudi širši krog slovensko govorečega prebivalstva, ki sta ga dosegla gubernialni razglas in papeška bula. Kakšne predstave sta pobudili obe okrožnici, je seveda mogoče le ugibati: gubernialni razglas je npr. omenjal »shkodlive vuke... drushbe imenovane Karbornari, ktira je nekje na Lashkim svojo spako pozhenjala« in naglašal, da so »gotovi nagibi karbonarske drushbe: sidanje vladstva ali kraljestva ovržhi ino rasdjati«, kar gotovo ni zelo konkretno.²⁷ Toda tako bula kot razglas sta odmevala zaskrbljenost oblasti pred razširitvijo

nemira in opozarjala na nezadovoljstvo v neposredni bližini slovenskega ozemlja. V prostoru, ki ni bil zelo bogat z informacijami o dogodkih v svetu, bržčas tudi to ni bilo povsem brez pomena.

15. januarja 1822 je »Laibacher Zeitung« v uradni informativni prilogi in v skladu z navodili z Dunaja objavila sodbo posebnega sodišča v Benetkah karbonarjem iz Polesine.²⁸ Šest dni kasneje so v zaporu na ljubljanskem gradu sprejeli prvih šest obsojencev iz Italije — obsojenih na prestajanje kazni v Ljubljani: Giovanija Batisto Canonicija, Giuseppa Delfinija, Pietra Rinaldija, Francesca Cacchettija, Giovannija Montija in Vincenca Caravierija. Konec meseca marca leta 1822 sta se jim pridružila še dva italijanska zapornika, in sicer Angelo Canova in Alfredo Rezia, ki sta bila obsojena v procesu Pellico-Maroncelli v Veroni. Trinajst obsojenih »federatov« iz Brescie so sprejeli v zapore na ljubljanskem gradu po procesu v Milanu letu 1824.

II

Zapori v Ljubljani naj bi v 18. stoletju ne bili posebno na dobrem glasu: kot omenjajo razna pričevanja in ne posebno obsežna zgodovinopisna literatura, so v jetniških prostorih poslopja »pod Trančo« in nato v »vicedomskem stolpu« vladale obupne razmere.²⁹ Ko so ob koncu 18. stoletja odstranili »vicedomski stolp«, so ostali mestu le skromni mestni zapori, čeprav so se ob spremenjeni kazenski politiki od časa t. i. »razsvetljenega absolutizma« vse bolj uveljavljale zaporne kazni. V pomanjkanju ustrezne jetnišnice v ljubljanskem guberniju so se avstrijske oblasti leta 1814 odločile za gradnjo »pokrajinske kaznilnice« na ljubljanskem gradu.³⁰ Kaznilnico so odprli 11. oktobra 1815, potem ko so bila na grajskem poslopju, ki je bilo od konca 18. stoletja in posebno po odhodu Francozov že v močno klavrnem stanju, opravljena najnujnejša adaptacijska dela. Zaporom je bil namenjen južni del poslopja, medtem ko je bila uprava nastanjena v zahodnem in severnem krilu grajske zgradbe.³¹ V prvi polovici 19. stoletja so nato grajsko poslopje še utrjevali in dograjevali: kot je leta 1840 poročala »Carniolia«, je imela tedaj kaznilnica »dvaindvajset večjih, srednjih in manjših« delavnic in bolniških sob, dve veliki (»zelo zračni«) spalnici in vrsto gospodarskih prostorov. Zaporniki so se lahko ob določenih urah sprehajali v grajskem dvorišču (»z dvema vodnjakoma«), ki so ga zapirala težka železna vrata.³²

V zaporih na ljubljanskem gradu so v predmračni dobi prestajali kazen zaporniki obeh

spolov, ki so bili obsojeni na zaporno kazen do deset let (ostali »storilci kaznivih dejanj« iz ljubljanskega gubernija, obsojeni na daljše zaporne kazni, so običajno prestajali kazen v kaznilnici v Gradiški). Grajska kaznilnica torej v prvi polovici 19. stoletja ni bila »predvsem jetnišnica za politične ujetnike«, kot se večkrat še danes omenja v zgodovinopisni literaturi, saj so bili v njej zaprti kaznjenci, ki so se na najrazličnejše način pregrešili zoper zakon (različna nasilja, ropi, uboj, detomor; mnogi med zaporniki so prihajali s slovenskega podeželja).³³ Zaprti Italijani, najprej pripadniki in simpatizerji karbonarjev in kasneje — v tridesetih letih 19. stoletja — pripadniki in somišljeniki »mlade Italije«, so pomenili prej odmik od običajne »kaznilniške prakse« kot njeno potrditev. Zakaj so se avstrijske oblasti odločile, da bodo karbonarje in njihove simpatizerje iz Benečije in Lombardije (poleg na Spielberg) zaprle prav na ljubljanski grad, iz časopisja in dopisov ljubljanskemu guberniju ni razvidno. Brez dvoma pa je novo zgrajeni grajski zapor veljal v začetku predmarčne dobe za zelo moderno ustanovo: urednik ljubljanskega »Ilirskega lista« je v svojem podlistku »Ljubljanske olupšave« (»Laibachs Verschönerungen«) oktobra 1820 sploh štel jetnišnico na gradu med »najodličnejše kaznilnice v monarhiji«.³⁴

Življenje v zaporu je določal kaznilniški red, s katerim je bil ob prihodu seznanjen vsak zapornik in so ga nato jetnikom prebirali tudi ob nedeljah in praznikih tako v nemščini kot v slovenščini. Poleg tega so si ga pismeni zaporniki lahko ogledali v vseh glavnih jetniških prostorih. Jetniki so bili oblečeni v enotne jetniške obleke in perilo iz domačega platna in grobega sukna (vzorci blaga si je mogoče še danes ogledati v Zgodovinskem arhivu mesta Ljubljane),³⁵ tistim med njimi, ki so bili obsojeni na »strog zapor« (in ti so bili, kot se zdi, v večini), pa so imeli noge vkovane v železje (Fusseisen); teža železa je bila zakonsko določena in se je razlikovala glede na spol, starost in fizično zmogljivost kaznjenca. Bolehne zapornike je lahko zdravnik v času bolezni oprostil železa, železo pa so ob raznih opravih deloma ali popolnoma odvzeli tudi kaznjencem, ki so pri delu potrebovali svobodne noge. Za vse zdrave zapornike je veljal enoten jedilnik, ki se je očitno ponavljal iz tedna v teden: leta 1816 zasledimo v jedilniku mesno juho s štirimi cmoki in poobedkom v nedeljo, ostale dni pa lečo, žgance, polento, ričet in fižol ter obenem vsak dan predpisano količino kruha.³⁶ Bolniki so dobivali posebno dietno hrano, ki jo je določil zdravnik. Točno določena je bila tudi kvaliteta ležišč: slamarice

so morale vsebovati predpisano količino slame, vsak zapornik pa je imel nato še s slamo polnjen podzglavnik, dve platneni rjuhi in koc.³⁷

Za delo sposobni jetniki so čez teden delali v kaznilniških delavnicah, kjer so se usposabljali za različne obrtne poklice: tako so tkali platno in predli bombaž, izdelovali koce, opravljali razna mizarska, čevljarska in krojaška dela itd., kar je pri obrtnikih v mestu naletelo na hudo negodovanje.³⁸ Nekatere med zaporniki so porabili tudi za razna dela v mestu (čiščenje ulic) in težja opravila v meščanskih hišah. Za delo so prejeli skromno plačilo, ki so ga lahko porabili za nakup tobaka in različnih priboljškov ali shranili v upravi, ki jim je nato denar izročila ob odpustu iz zapore. V grajski kapeli je maševal kaznilniški kurat in ob nedeljah in praznikih pridigal v obeh »deželnih jezikih«. Pomembno mesto med kaznilniškim osebjem je imel tudi »hišni zdravnik«, ki so ga izbrale deželne oblasti in je moral biti doktor medicine. Zdravnik naj bi praviloma vsak dan obiskoval obolele jetnike in oblastem so se zdele zdravstvene razmere v kaznilnici povsem zadovoljive. (Kot je leta 1840 poročala »Carniolia«, je tedaj zbolel ali umrl eden na enajst jetnikov, glavne bolezni pa so bile jetika, škrofuloza in skorbut, ki naj bi ga pa mnogi jetniki prinesli že s seboj).³⁹ V prvi polovici dvajsetih let je bilo v kaznilnici na gradu stalno okoli sto jetnikov, ki jih je nadzorovalo osem paznikov s »kaznilniškim mojstrom« na čelu. Grajsko poslopje so stražili vojaki ljubljanskega garnizona, jetnišnico pa je upravljal upravitelj Franc Konrad.

Naj se je zdela kaznilnica na ljubljanskem gradu oblastem in policijskim uradnikom še tako »svetla in čista«, obsojeni karbonarji iz Polesine so bili ob pogledu nanjo (kot je poročal policijski komisar, ki jih je spremljal na poti iz Benetk) močno pretreseni.⁴⁰ Kot »politični jetniki«, izobraženci in pripadniki meščanskega ter aristokratskega stanu so bili očitno prepričani, da bodo deležni prizanesljivejšega ravnanja in večjih ugodnosti. Njihovo razočaranje se je zato lahko le še stopnjevalo: v pismu ljubljanskemu guvernerju Sweerts-Sporcku konec januarja 1822 je grof Saurau posebej naglasil, da ne smejo imeti ljubljanske oblasti pri obravnavanju italijanskih karbonarjev nikakršnih osebnih ozirov, temveč morajo ukrepati le v skladu z zakonom in predpisi.⁴¹ Šest karbonarjev iz Polesine (in kasneje tudi Canono in Rezio) so tako po navodilih z Dunaja zaprli v ločene celice in z dodatnimi varnostnimi ukrepi onemogočili, da bi stopili v stik drug z drugim ali z ostalimi jet-

niki v kaznilnici. Ob prihodu so jim odvzeli osebne stvari, med drugim tudi knjige, ki so jih prinesli s seboj, čeprav je šlo v glavnem za strokovna dela in slovarje in le izjemoma dela italijanskih književnih ustvarjalcev (Torquato Tasso, Dante).⁴² Enotna jetniška obleka in vkovanje v železo sta pomenila za italijanske karbonarje nov udarec: kot je poročal guverner Sweerts-Spork grofu Saurau, so bili ob pogledu na jetniško uniformo in železje vsi vidno prizadeti, medtem ko se je Canonici sploh onesvestil. Po guvernerjevem mnenju nihče med njimi ni niti slutil, kakšna kazen jih čaka in je pomenil zanje vsak ukrep novo razočaranje in nov pretres.⁴³

Sweerts-Spork se je tudi v ostalem togo držal navodil, ki jih je dobil z Dunaja: zaprti karbonarji so se lahko le posamezno sprehajali po jetniškem dvorišču in niso smeli obiskovati maše v grajski kapeli. Dostop v njihove celice so imeli posebej zanje določeni pazniki, direktor kaznilnice, upravnik, zdravnik in jetniški kurat.⁴⁴ Pošta, naslovljena na karbonarje, je bila podvržena strogi cenzuri: zlasti sprva so gubernialne oblasti pošiljale pisma v branje Sednitzkemu in so šele na njegovo privolitvev njihovo vsebino sporočile naslovnikom. Oblasti so prav tako odločno zavrnile vsak poizkus sorodnikov zaprtih, da bi jih obiskali v zaporu. Girolamo Canonici, ki je z vrsto priporočil (med drugim tudi pismom kardinala legata iz Bologne za ljubljanskega škofa Gruberja) že januarja 1822 dopotoval v Ljubljano, da bi se prepričal o dobrem bratovem zdravstvenem stanju, je zaman prosil za kratko snidenje v grajskih zaporih in je moral zapustiti mesto praznih rok. Sednitzky je v sporočilu ljubljanskemu guberniju odkrito negodoval nad odločitvijo beneškega guvernerja, da Girolamu Canoniciju dovoli potovanje v Ljubljano in zahteval, da ga takoj napotijo nazaj v Ferraro.⁴⁵

Markiz Giovanni Batista Canonici ni pripadal skupini karbonarjev iz Polesine, s katero je bil obsojen v Benetkah. Doma je bil iz Ferrare in torej ni bil avstrijski državljani. Avstrijska policija ga je prijela na potovanju v letovišče Recoaro in ga izročila posebni komisiji v Benetkah pod obtožbo karbonarstva. Za intervencije in proteste, češ da pomeni aretacija mirnega potnika — tujega državljan na avstrijskemu ozemlju kršitev mednarodno-pravnih norm, so imele avstrijske oblasti gluha ušesa in so vztrajale pri stališču sodnega senata v Veroni, po katerem lahko tujcem-pripadnikom tajnih služb, ki jih zaloti avstrijska monarhija na tleh monarhije, sodijo avstrijska sodišča. Canonici se je branil, da je bil vključen v tajno organizacijo Guelfov, (ki

so se kasneje združili s karbonarji), neposredno po razpadu italijanskega kraljestva, v času, ko je bilo vprašanje nadaljnje usode Ferrare še odprto, vendar je že leta 1817 opustil vsako podtalno dejavnost in se umaknil v zasebno življenje. Kljub pomanjkanju dokazov za sodelovanje pri organizaciji karbonarjev v Polesine in protiavstrijsko dejavnost je bil Canonici v skladu z 32. členom avstrijskega kazenskega zakonika (v tujini izvršen zločin zoper avstrijsko državno ureditev) naprej obsojen na smrt in nato pomiloščen na deset let zapora.⁴⁶

Med karbonarji, zaprtimi na gradu, je bil pomembnejša osebnost italijanskega kulturnega življenja igralec Angelo Canova. Rojen leta 1781 v Torinu, se je sprva ukvarjal s trgovino, nato pa začel z uspehom igrati v gledališču. Za karbonarstvo ga je leta 1820 pridobil Pietro Marconelli, pri čemer naj bi se Canova dokaj nepremišljeno navdušil za karbonarske ideje, ne da bi se zavedal dejanskih posledic pripadnosti karbonarskemu gibanju. V mesecih pred aretacijo se je seznanil z Pellicom in stopil v stik z drugimi voditelji karbonarjev v Romanji. Prijet je bil marca 1821 v Vicenzi in obsojen na procesu v Veroni skupaj s Pellicom in Maroncellijem. Ko je cesar po dveh letih prestajanja kazni osvobodil na gradu zaprte karbonarje, se je Canova vrnil v Torino in nadaljeval z delom v gledališču. Sodeloval je v raznih gledaliških skupinah, napisal sam več komedij in postal leta 1844 član torinske gledališke akademije. Umril je leta 1854 v Torinu.⁴⁷

Za ostale zapornike so v Ljubljani dostopni podatki skromnejši: Alfredo Rezia (rojen 1786 v Bellagiu) se je za Napoleonovih vojn boril v okolici Neaplja, na Tirolskem in v Rusiji. Bil je somišljenik karbonarjev, čeprav sam ni pristopil h karbonarskemu gibanju. Obsojen je bil na istem procesu kot Canova, že leta 1823 pa pomiloščen in odpuščen iz zapora. Leta 1848 je nato aktivno sodeloval v revoluciji v Lombardiji.⁴⁸ Med obsojenci iz Polesine očitno ni bilo pomembnejših oseb. Iz arhivskega gradiva je razvidno, da je bil Vincenzo Caravieri po poklicu zdravnik, da je imel Pietro Rinaldi večje premoženje in da je bil tudi Delfini doma iz Ferrare; podrobnih podatkov o posameznikih nisem zasledil.

Zaprti Italijani so zelo težko prenašali razmere v zaporu, čeprav so se — kot je poročalo kaznilniško osebje — obnašali mirno in zadržano. Pritoževali so se nad pomanjkanjem vesti od doma, prosili za knjige in zaposlitev in pozivali oblasti, naj jim dovolijo obisk maše v grajski kapeli. Največji problem pa jim je pomenila hrana: dobivali so isto hrano

kot drugi jetniki, vendar so jo odklanjali, saj jim je povzročala razne težave, tako da so pogosto ostajali le ob vodi in kruhu.⁴⁹ Gubernialne oblasti so posredovale pritožbe dalje na Dunaj, toda razmere se niso bistveno spremenile. Jeseni 1822 pa je začela fizična oslabilost jetnikov že resno ogroziti njihovo zdravje in novi guverner Schmidburg je pooblastil kaznilniškega direktorja, da sestavi podrobno poročilo o njihovih pritožbah in prošnjah. 7. decembra je predložil direktor kaznilnice prezidiju obsežen zapisnik, ki razkriva, da so zaprte Italijane poleg lakote trli predvsem mraz, brezdelje in osamljenost. Tako so se pritoževali, da so ob pomanjkanju gibanja, oblečeni v običajne jetniške obleke in ponoči pokriti le z enim kocem stalno izpostavljeni mrazu. Jetniški prostori naj bi bili kurjeni le enkrat dnevno in seveda ponoči zelo hladni. Prosili so, naj jim oblasti dovolijo pisati domov in obenem omogočijo stik vsaj še z nekaterimi zaprtimi kaznjenci. Posamezniki so očitno zelo težko občutili samoto; Monti je v pogovoru z direktorjem ugotavljal, da obravnavajo oblasti karbonarje — v nasprotju z zagotovili nekdanjega guvernerja Sweerts-Sporka — mnogo strožje kot ostale zapornike, ki jim je dovoljeno opravljati »neko smotrno delo«, ki se lahko v zadostni meri gibljejo, obiskujejo mašo in se družijo med seboj, poleg tega pa lahko ob večerih delajo v razsvetljenem prostoru in imajo celo ponoči v spalnici luč, medtem ko morajo karbonarji dolge zimske večere presedeti v temi. Zato so se ponovno obračali na prisotne, naj jim dovolijo obisk maše in branje strokovnih knjig, ki so jih prinesli s seboj, kaznilniška uprava pa naj jim v celico postavi stol, mizo in ob večernih urah vsaj za nekaj ur omogoči luč. Toda najbolj pereče vprašanje je ostala hrana: pet obolelih je sicer prejelo dietno hrano, ki jo je predpisal zdravnik, vendar so ugotavljali, da količine ne zadostujejo in so se pritoževali nad lakoto. Prosili so za večje obroke juhe in kruha, Rinaldi pa je celo predlagal, da bi si kupoval boljše hrano za svoj denar, med drugim tudi vino, na katerega je bil navajen od mladih nog.⁵⁰

Zahteve zaprtih karbonarjev je podprl kaznilniški zdravnik dr. Verbitz, saj je menil, da osmih Italijanov (»če se jih želi ohraniti pri življenju«) posebno kar se obleke in hrane tiče ni mogoče obravnavati na isti način kot ostale zapornike. Jetniki v grajski kaznilnici naj bi v glavnem prihajali iz kmečkih vrst in naj bi — utrjeni od mladih nog, brez vzgoje in izobrazbe, in nevajeni udobnosti — naleteli v zaporu v marsičem na boljše razmere, kot so jih bili vajeni na prostosti. Povsem drugače pa

naj bi bilo z zaprtimi Italijani, ki so bili deležni drugačnih razmer in prihajajo iz dežele z milejšo klimo. Verbitz se je zavzel za izboljšanje prehrane in pozval oblasti, naj karbonarjem dovolijo, da poleg jetniške oblečejo še lastne obleke, ki so jih morali oddati kaznilniški upravi. Poleg tega je predlagal, da ugodijo tudi drugim njihovim prošnjam.⁵¹

Konec decembra 1822 je deželni prezidij res pristal na olajšave v ravnanju s karbonarji (»znotraj meja, ki jih določata zakon in človečnost...«) in ugodil večini njihovih zahtev: prejeli so lahko dvojni obrok juhe, oblekli pod jetniško obleko svojo obleko, se ponoči pokrili s suknjičem ali plaščem; ob hudem mrazu naj bi v njihovih celicah zakurili dvakrat dnevno. Posamično, vsak dan po eden in pod strogim nadzorstvom so lahko obiskovali mašo (razen ob nedeljah in praznikih, da ne bi prišli v stik z ostalimi jetniki). Prav tako so v prihodnje lahko brali svoje knjige, ki pa jim jih je moral izročiti direktor kaznilnice (gubernialni svetnik Stubenberg) in so jih morali njemu tudi vrniti. Iz njih niso smeli trgati listov in v navodilih kaznilniške uprave je posebej rečeno, da jim ne sme posredovati nemških knjig in učbenikov, s katerimi bi lahko izpopolnili znanje nemškega jezika in tako lažje stopili v stik z ostalimi jetniki.⁵² V začetku leta 1823 so prišla nova navodila tudi z Dunaja: karbonarji so zdaj prejeli izdatnejšo, dietno hrano, predvsem pa niso bili več zaprti v samicah, temveč skupno v enem prostoru, čeprav ločeno od ostalih jetnikov. Obenem naj bi kaznilniška uprava vsem, ki bi želeli delati, omogočila primerno zaposlitev.⁵³ Skratka: z letom 1823 je postalo življenje italijanskih zapornikov v ljubljanskih grajskih zaporih znosnejše, kar je bila po mnenju Wiedemanna - Warnhelma v nemajhni meri zasluga novega guvernerja Schmidburga, ki je poznal v odnosu do zaprtih več popustljivosti kot njegov predhodnik.⁵⁴

Kljub omiljenemu zapornemu režimu so oblasti budno spremljale obnašanje na gradu zaprtih italijanskih »veleizdajalcev« (kot so jih neredko imenovali v dopisovanju). Avstrijski policijski ravnatelj Sedlnitzky je bil očitno prepričan, da vedo posamezniki mnogo več, kot so izpovedali v preiskavi in na sodišču; neposredno po sprejemu v kaznilnico je kaznilniška uprava po navodilu ljubljanskega policijskega ravnateljstva dodelila karbonarjem za paznika Jakoba Zettla, ki je bil policijski zaupnik in je znal italijansko. Toda Zettel je že februarja 1822 izgubil službo paznika v grajski kaznilnici, ker je vzel večjo vsoto denarja Pietra Rinaldija.⁵⁵ Sedlnitzky

je zato v začetku 1823 pozval guvernerja Schmidburga, naj da skrbno opazovati zaprte Italijane in poroča o vsem, kar bi posredno ali neposredno izjavili v zvezi s tajnimi združenji in karbonarstvom; obenem naj sporoči tudi lastna opažanja in obvesti osrednje policijsko ravnateljstvo, če bi se mu karkoli zdelo sumljivo.⁵⁶ Ko je policija brez posebnega uspeha zasliševala kaznilniško osebje, se je odpravil na grad sam policijski ravnatelj Schmidhammer: tudi njegov pogovor z zaprtimi Italijani ni bil posebno uspešen. Nekaj osnovnih podatkov o organizaciji karbonarjev in njihovih ciljih sta mu sicer posredovala Caravieri in Canonici, navedla celo nekaj imen italijanskih velikašev iz Neaplja in papeške države, ki naj bi bili aktivni člani tajnih združenj (Canonici, ki je po Schmidhammerjevem mnenju razmeroma mnogo vedel, je na željo policijskega ravnatelja tudi zapisal svojo izpoved), toda ostali niso hoteli povedati ničesar.⁵⁷ Rezia, Cechetti in Canova so sploh trdili, da so nedolžni, medtem ko se je zdela Rinaldiju kazen mnogo pretežka.⁵⁸ Podobno brezuspešen je bil pogovor z obema paznikoma (Matijem Močnikom in Lovrom Gorencem) in kuratom Pfeiferjem, saj so izjavili, da Italijanov niso slišali govoriti o politiki in karbonarstvu. Gubernij se je zato obrnil na škofijo s prošnjo, da pošlje na grad italijansko govorečega in zanesljivega duhovnika, ki bi si pridobil zaupanje italijanskih zapornikov, vendar škofija (kot je mogoče skleniti iz guvernerjevega poročila Sedlitzkemu) »ni našla« primernega človeka.⁵⁹

V času, ko so bili na gradu zaprti italijanski »politični« zaporniki, je bilo grajsko poslopje močnejše zastraženo kot običajno (sprva so postavili stražo celo v hodnik in pod okna karbonarjev), kaznilniška uprava pa je zaprosila za povečanje števila paznikov.⁶⁰ Vsako nepravilnost naj bi odločno kaznovali: paznik Zettel, ki je vzel Rinaldijev denar, je moral v 24 urah zapustiti grad in, ko je zmanjkalo nekaj Delfinijevih osebnih stvari, ki jih je kaznilniška uprava poslala v Benetke, so takoj uvedli preiskavo.⁶¹ Karbonarji se nad ravnanjem osebja niso pritoževali in so bili — kot je znano — posebno s Ciglerjem, ki je nastopil službo kaznilniškega kurata jeseni 1823, celo v prijateljskih odnosih.

Leto in pol zatem, ko je bil s sklepom sodišča v Veroni pomiloščen Alfredo Rezia, je cesar pomilostil tudi njegovih sedem tovarišev: vest o pomilostitvi je prispela v Ljubljano v začetku novembra 1824 in so jo takoj sporočili zaprtim, med katerimi je očitno izzvala precejšnje presenečenje. V navdušenju so naprošali gubernij, naj jim dovoli nakupe

v mestnih trgovinah, celo ogled gledališke predstave in omenjali, da bi radi obdarovali del kaznilniškega osebja. Oblasti so v skladu z navodili z Dunaja zavrnilo njihove prošnje in vseh sedem s posebnim transportom poslale proti Benetkam.⁶² Canonici, Delfini in Canova so bili izgnani z avstrijskega ozemlja, ostali pa so se v spremstvu policijskih uradnikov vrnili na svoje domove.

— — —

Maja 1824 je sodišče v Milanu obsodilo štirinajst pripadnikov t. i. »Società dei Federati« iz Brescie, Mantove in sosednjih krajev; trinajst med njimi je bilo najprej obsojenih na smrt, nato pa jim je bila kazen spremenjena v eno do štirih let zapor. Vseh trinajst so 28. maja 1824 (torej v času, ko je na gradu še prestajalo kazen prvih sedem karbonarstva obtoženih zapornikov) pripeljali v ljubljanske grajske zapore. Lodovico Ducco je bil obsojen na štiri leta zapor, Antonio Dossi, Vincenzo Martinengo Colleoni in Antonio Maggotti na tri, Pietro Pavia, Alessandro Cigola, Gerolamo Rossa in Giovanni Bastasini na dve in Angelo Rinaldini, Francesco Peroni, Pietro Ricchiadei, Paolo Bigoni ter Giovanni Maffoni na eno leto.⁶³

Novodošleci so bili vse od začetka prestajanja kazni deležni nekoliko boljšega ravnanja kot njihovi predhodniki ob svojem prihodu. Delali in spali so skupaj z ostalimi jetniki, čeprav le jetniki, ki jih je izbral prezidij med »pravimi Kranjci« in niso znali ne nemško, ne italijansko. V določenih urah so se lahko sprehajali po grajskem dvorišču in obiskovali mašo v grajski kapeli. V odsotnosti obolelega dr. Verbitza jih je pregledal dr. Zhuber, ki je menil, da bi običajna jetniška prehrana pomenila ne le nevarnosti za njihovo zdravje, temveč bi ogrožala tudi njihovo življenje; tu so se pokazale oblasti manj popustljive. Sklenjeno je bilo, da bodo zdravi jetniki dobivali nekoliko izboljšano jetniško hrano in le oslabei in oboleli diabetno hrano, ki jo bo predpisal zdravnik.⁶⁴ S posebno strogimi varnostnimi ukrepi pa naj bi novodošlim Italijanom preprečili, da bi prišli v stik s sedmimi že tretje leto zaprtimi sonarodnjaki. Uprava je skrbno pazila, da se niso srečevali ob sprehodih in obisku maše ter hkrati trinajstim »novincem« prepovedala zadrževanje v bližini oken (okna »kranjske delavnice« so celo zastri s ščitniki, ki so onemogočali pogled na dvorišče in ostalo kaznilniško poslopje).⁶⁵

Kljub strogemu nadzorstvu je uspelo zaprtim Italijanom ob sodelovanju paznikov in kaznilniškega kurata Ciglerja nekajkrat obiti

omejitve in predpise. Konec leta 1824 so tako oblasti odkrile, da si je Lodovico Ducco oskrbel pisalo in papir in odposlal pismo v Piacenzo, čeprav italijanskim zapornikom ni bilo dovoljeno pisati znancem in sorodnikom in zato tudi niso smeli imeti pisalnih potrebščin. Pismo naj bi iz zapora prenesel italijansko govoreči vojak mestnega garnizona, ki je bil na gradu na straži, Ducco pa naj bi mu ga izročil med sprehodom po grajskem dvorišču.⁶⁶ Preiskava je pokazala, da so Italijani s pomočjo sorodnice enega zaprtih grofice della Verme vzpostavili »pravi kanal« za pošiljanje pošte v Italijo in so s posredovanjem paznika Rescha in mestnega uradnika Colloreta odposlali več sporočil na grofičin naslov. Resch naj bi za Italijane kupoval tudi razne priboljške kot vino in čokolado.⁶⁷ V začetku leta 1825 so nato našli pri zaprtih Italijanah večje število knjig; vsaj nekatere med njimi naj bi jim brez vednosti uprave posredoval kaznilniški kurat Janez Cigler. Poročilo novega kaznilniškega direktorja Wagnerja med drugim omenja biblijo in dela Danteja, La Fontaina in Seneke.⁶⁸ Napor oblasti, da bi ob sodelovanju nekaterih drugih zapornikov in paznikov od zaprtih izvedela kaj več o njihovi tajni dejavnosti in še neprijetnih somišljenikih, pa so ostali tudi tokrat brez uspeha.

Pet na eno leto strogega zapora obsojenih »federatov« so iz kaznilnice na gradu izpustili po prestani kazni maja 1825 in jih v spremstvu policijskih uradnikov napotili nazaj v Lombardijo. Kasneje so postopoma osvobodili tudi njihove tovariše.

III

Gradivo, na katerem temelji ta članek, ne dopušča razmišljanja o tem, kakšna je bila resnična krivda zaprtih Italijanov in v kakšni meri so bili posamezniki zavezani karbonarskim idejam in ciljem. »Karbonarje« jih na več mestih imenujem zato, ker so jih tako v dopisovanju označevale tudi oblasti in ker je vsaj prvih osem dejansko prestajalo kazen v grajskih zaporih pod obtožbo karbonarstva. V poročilih in uradni korespondenci so jih neredko označevali tudi kot »veleizdajalce« (»Hochverräter«), »politične zločince« (»Staatsverbrecher«) ali enostavno »italijanske zločince« (»italienische Verbrecher«).

Pod takšnimi oznakami in najverjetneje predvsem kot pripadnike karbonarjev so v gradu zaprte Italijane poznali in doživljali tudi v Ljubljani in širše na Kranjskem. Koliko in v kakšni obliki so vesti z gradu prodrle med ljubljanske meščane, je mogoče le ugibati. Gubernialna in policijska poročila tozadevno ne omenjajo mestnih govoric; kljub temu, da

je bilo kaznilniško osebje obvezano na molčečnost, pa je bržčas prenekatera vest o ravnanju z zaprtimi Italijani in njihovem obnašanju prodrla do radovednih mestnih prebivalcev. Le tako lahko razumemo zaskrbljenost guvernerja Sweerts-Sporka, ki je v pismu Sedlnitzkemu spomladi 1822 poročal, da je zaprtim za veliki teden dovolil obisk grajske kapele, saj bi odklonitev njihove prošnje nalletela v mestu na preveliko negotovanje.⁶⁹

O naklonjenosti prebivalstva italijanskim zapornikom med transportom proti Spielbergu piše v »Mojih ječah« Silvio Pellico, ki so ga spomladi 1822 skupaj z Maroncellijem prek slovenskega ozemlja prepeljali na Češko. Do Ljubljane sta z istim transportom potovala tudi Canova in Rezia, ki so ju nato zaprli na grad, medtem ko sta Pellicio in Maroncelli prebila noč v mestnih zaporih. Podobno kot v italijanskih in nemških deželah naj bi tudi v slovenskih pokrajinah spremljali obsojene s simpatijami in glasnim obžalovanjem njihove usode. Pellico med drugim omenja kratak postanek v Ljubljani, kjer se mu je zaradi svoje človečnosti posebej vtisnil v spomin mestni tajnik, ki ju je z Maroncellijem obiskal v zaporu.⁷⁰ Henrik Costa je leta 1868 opozoril v »Triglavu«, da se Pellicova omemba nanaša na mestnega uradnika Köstla, ki je začel svojo uradniško službo v času francoske okupacije; Pellicovo navdušenje nad sprejemom na Slovenskem pa bi bilo po Costi treba sprejeti s pridržki. Vsaj v Ljubljani naj bi ljubeznivi sprejem ne bil namenjen italijanskim zapornikom, temveč novo imenovanemu škofu Wolfu, ki je v istem času dopotoval iz Trsta.⁷¹

Med osebjem, ki je prihajalo v stik z jetniki, si je pridobil posebno naklonjenost zaprtih kaznilniški kurat Janez Cigler. Vrhovnik omenja, da so ga posamezniki obdarovali ob odpustu iz zapora, Canonici pa naj bi mu ob povratku domov poslal tudi dragoceno spominsko darilo s posvetilom.⁷² Cigler naj bi se od italijanskih zapornikov navzel svobodomiselnih nazorov in nato domnevno — v pogovoru s policijskim zaupnikom — kritično govoril o postopkih avstrijske oblasti ali celo izrazil simpatije do francoskega in italijanskega meščanskega gibanja. Oblasti mu poslednje niso bile več naklonjene in in sam naj bi med znanci večkrat omenil strah pred ovajanjem. Po odhodu z gradu leta 1832 je dobil službo župnika v Višnji gori, kjer je ostal vse do svoje smrti.⁷³

O živem odmevu revolucionarnega nemira v Italiji v začetku dvajsetih let tako v Ljubljani kot v ožjem slovenskem prostoru pa nedvomno priča krožek »karbonarjev«, v katerem se je leta 1823 združil ožji krog ljub-

Janez Cigler

ljanskih semeniščnikov. Med člani društva omenjajo slovenski literarni zgodovinarji Prešernove sošolce: Jurija Grabrijana, Lovra Stupico, Matevža Svetličiča, Simona Vovka, Janeza Finka, Jožefa Burgerja in Simona Vilfana (po Kidričevem mnenju je spadal med karbonarje tudi leto starejši Ignac Holzapfel).⁷⁴ »Karbonarji« naj bi se v krožku vadili v slovenskem pisanju in govoru, širili med zaupniki (v rokopisu) slovenski časopis, prav verjetno pa naj bi med njimi krožila tudi Grabrijanova »Kranjska Slovenija«, ki po svoje ilustrira njihovo preroditeljsko zavest.⁷⁵ Po Pogačnikovem mnenju je njihova naslonitev »na skrivno revolucionarno demokratično združenje v Italiji« kazala, da je šlo »najprej za simpatijo in nato za skromno prilagoditev«. ⁷⁶ Dejstvo, da so bili pripadniki in privrženci italijanskega gibanja zaprti prav na ljubljanskem gradu, naj bi problem po svoje aktualiziralo. Kot piše Kidrič, so se »karbonarji« leta 1824 »že oprijeli misli, da izpreme ne rokopisni časopis v tiskanega« in nalogo naj bi prevzel Holzapfel, ki je doštudiral poleti leta 1824. Na njegovo pobudo naj bi se nato pridružila znani akciji za dovolitev časopisa »Slavinje« tudi duhovnika Franc Ksaver Andrioli in kaznilniški kurat Janez Cigler.⁷⁷

Odmev revolucionarnih dogodkov v Italiji in epizoda z zaprtimi pripadniki in simpatizerji revolucionarnega italijanskega meščanstva v začetku dvajseth let 19. stoletja postajata tako zanimiv dogodek predmarčne slovenske stvarnosti, podobno kot je zgodovina grajske kaznilnice v 19. stoletju pozornosti

vredno poglavje še danes nenapisane, a vendar zelo razgibane zgodovine ljubljanskega gradu.⁷⁸

OPOMBE

1. Izjemi naj bi bili vojvodina Parma pod »paternalistično«, a zmerno vlado Marije Luise in Toscana, ki je tudi nadalje sledila svojo zmerno »liberalno« tradicijo. Giulio Trevisani-Stefano Canzio: *Compendio di Storia d'Italia*, Volume II, *Risorgimento italiano di Stefano Canzio* (naprej Canzio...), Edizioni la Pietra Milano 1965, str. 143. — 2. *L'Europe du XIXe siècle et l'idée de nationalités* par Georges Weil, Bibliothèque de Synthèse historique, L'évolution de l'humanité, dirigée par Henri Berr, Édition Albin Michel-Paris 1938, str. 21—22; Silvio Pellico: *Le mie prigioni*, Introduzione, commento e appendice a cura di Giuseppe Moppurgo, Edizione scolastiche Mondadori, Verona 1969, str. 11. — 3. *Les mémoires de l'Europe*, IV, *L'Europe des Révolutions*, Robert Laffont-Paris 1972, str. 480. — 4. *Rome, Naples et Florence* par Stendhal, Nouvelle Édition, J. J. Pouvert-Paris 1955, str. 111—112. — 5. *Aus Metternich's nachgelassenen Papieren*, Hrsg. von dem Sohne des Staatskanzlers Fürsten Richard Metternich, 2. Theil, Friesen Aera 1816—1848, Erster Band, Wien 1881. V spomenici z naslovom »Profession de foi«, ki jo je 15. decembra 1820 poslal carju Aleksandru, piše Metternich med drugim tudi naslednje: »Nous n'avons point touché encore, dans le présent Mémoire à l'un des instruments à la fois plus actifs et les plus dangereux dont se servent les révolutionnaires de tous les pays avec un succès qui aujourd'hui n'est plus contestable. Ce sont les sociétés secrètes, puissance véritable, et d'autant plus dangereuse, qu'elle agit dans les ténèbres, qu'elle ruine toutes les parties du corps social, et dépose partout les germes d'une gangrène morale, qui ne tardera pas à se développer et à porter ses fruits...« (str. 409 sl.). — 6. A. Jardin-A. J. Tudesq: *La France des notables (1815—1848)*, Nouvelle histoire de la France Contemporaine 6, Édition du Seuil 1973, str. 66. — 7. Za razlike v gledanjih: Angelo Ottolini: *La Carboneria dalle origini ai primi tentativi insurrezionali (1797—1817)*, Collezione storica del risorgimento italiano, Volume XVI, Serie I, Modena 1936; Jacques Godechot: *Historie de l'Italie moderne (1770—1870)*, Le risorgimento, Hachette, Paris 1971; *L'Éveil des Nationalités et le mouvement libéral (1815—1848)* par Félix Ponteil, *Peuples et Civilisations* 15, Nouvelle édition, str. 125 sl. — 8. Adolf v. Wiedemann-Warnhelm: *Die staatsgefangenen Italiener auf dem Kastell in Laibach (1822-24)* — (Naprej: Wiedemann-Warnhelm...), *Mitteilungen des Institutes für oesterreichische Geschichtsforschung*, Band XXXIV, Innsbruck 1913, str. 236. Povzetek te razprave je leta 1913 prinesla tudi »Laibacher Zeitung«: gl. »Laibacher Zeitung«, N. 178, 5. August 1913, str. 1637. — 9. Wiedemann-Warnhelm, cit. delo, str. 327. — 10. Prav tam, str. 329. — 11. AS,

Arhiv SR Slovenije Gubernijski arhiv, Reg. VIII, fasc. 16-5 (1524, 1821/22, št. 17040/1821 (tiskan letak z imeni obsojencev in sodbo sodišča v Benetkah). Uradna priloga k »Laibacher Zeitung«, 15. Jänner 1822, str. 18-19. — 12. Canzio, nav. delo, str. 327-250. AS, Dež. preds. št. 777/1824 (tiskan letak z imeni obsojencev in sodbo sodišča v Milanu). — 13. Casopisi, po katerih so prevzeti članki, so običajno označeni le s kraticami: npr. »W. Z.«, »Oest. B.«, »Wdr.« ali »B. v. T.«, nekateri članki pa so tudi brez oznak. Poročila in novice, ki jih je prinašala »Laibacher Zeitung« o »ljubljskem kongresu«, so bila seveda večkrat prevzeta tudi direktno. Več o pisanju »Laibacher Zeitung« o »ljubljskem kongresu«: Vladimir Šenk: Kongres Svete alianse v Ljubljani, Ljubljanska knjigarna (brez datuma), str. 37 in naprej. — 14. »Laibacher Zeitung«, N. 64, 18. August 1820, str. 268-270. — 15. »Laibacher Zeitung«, N. 90, 10. November 1820, str. 366-368. — 16. »Laibacher Zeitung«, N. 29, 9. April 1822, str. 120. — 17. »Laibacher Zeitung«, N. 60, 28. Juli 1820, str. 249. — 18. »Laibacher Zeitung«, N. 71, 5. September 1820, str. 297-300; za odmev demonstracije: Canzio, nav. delo, str. 202-203. — 19. »Laibacher Zeitung«, N. 73, 12. September 1820, str. 245-47. — 20. AS, Dež. preds. policijski akti, fasc. 9 (1821-25), — 21. ZAL, (Zgodovinski arhiv Ljubljane) Ljubljana (LJ), Reg. II, Fasc. 3 (1821), fol. 127 do 178. — 22. AS, Gub. arhiv, Reg. VIII, fasc. 16-5 (1524), 1821/22, št. 15539/1821. — 23. Kopija tiskane letaka na istem mestu. — 24. Isto. — 25. Isto. — 26. Prav tam, št. 3510, 6183, 5609, 7356, 8346, (vse 1822). Škofov imprimator potrjuje, da je to »Apostolsko pismo iz Latinskiga na Slovensko svesto prestavljeno«, medtem ko se v nemškem dopisovanju v glavnem govori o »krainiche Sprache«, (ko gre za Kranjsko), »slavische Sprache«, (ko gre za Koroško) ali »landes Sprache«. Bulo so prevedli v slovenščino v Ljubljani, ker v Celovcu oz. krški škofiji niso našli ustreznega prevajalca. — 27. Isto kot op. 23. — 28. Uradna priloga k »Laibacher Zeitung«, 15. Jänner 1822, str. 18-19. — 29. »Neprijazno lice stare Ljubljane: njene kaznilnice«, »Slovenec«, št. 281/1942, str. 2. — 30. »Laibacher Zeitung«, 30. Oktober 1868, št. 251, str. 1851-52. — 31. Konservatorski del idejnega projekta za ljubljanski grad (7), Zavod za spomeniško varstvo Ljubljana (Biro za obnovo ljubljanskega gradu), brez datuma in oštevilčenja strani. Publikacija vsebuje mnoge zanimive podatke o zgodovini grajskega poslopja. — 32. »Carniolia« III, N. 65, 11. December 1840, str. 257. — 33. Prav tam, str. 257-8. Da so jetniki pretežno prihajali s podeželja, je mogoče sklepati po dopisovanju; da so bili med njimi mnogi Slovenci, pa je npr. poleg tega razvidno tudi iz ohranjenega seznama jetnikov iz leta 1824, kjer sledimo številna slovenska imena: ZAL LJ Reg. I, fasc. 243 (1814-26), fol. 589-92. — 34. »Illyrisches Blatt«, 13. Oktober 1820, str. 165-66. — 35. ZAL LJ Reg. I, fasc. 243. (1814-26), fol. 199 a. — 36. ZAL LJ prav tam, fol. 346. — 37. »Carniolia« III, N. 66, 14. December 1840, str. 261-2. — 38. Leta 1817 so tako ljubljanski »kocarji poizkušali preprečiti

sotovarišu Andreasu Strohbachu opravljanje druge preizkušnje za vodjo dela v kaznilniški kocarski delavnici in mu grozili, da če v kaznilnici na gradu ne bo uspel pri preizkušnji, tudi v mestu ne bo dobil več dela. ZAL LJ Reg. I, fasc. 243 (1814-26), fol. 273, 276, 280. Iz dopisovanja so razvidne tudi druge nemajhne težave, ki jih je imela uprava kaznilnice z organizacijo dela v kaznilniških delavnicah zaradi nasprotovanja mestnih obrtnikov. — 39. »Carniolia« III, N. 66, 14. December 1840, str. 262. — 40. Wiedemann-Warnhelm, nav. delo, str. 331. — 41. AS, Dež. preds. št. 194/1822. — 42. Prav tam, št. 141/1822. — 43. Prav tam, št. 242/1822. Epizodo omenja tudi Wiedemann-Warnhelm, ki je svojo razpravo napisal na podlagi dunajskih arhivov (policijski arhiv in arhiv notranjega ministrstva). Nav. delo, str. 332. — 44. AS, Dež. preds. št. 193/1823. — 45. Prav tam, št. 177/1822. — 46. Wiedemann-Warnhelm, nav. delo, str. 328-330. — 47. Dizionario biografico degli Italiani 18, (Istituto della enciclopedia italiana), Roma 1975, str. 194-96. — 48. Atto Vanucci: I martiri della libertà italiana (1794-1848), Volume Primo, Milano 1887, str. 384-385. — 49. Wiedemann-Warnhelm, nav. delo, str. 333. — 50. AS, Dež. preds. št. 1689/1822. — 51. Prav tam. — 52. Prav tam. — 53. AS, Dež. preds. št. 75/1823, 113/1823. — 54. Wiedemann-Warnhelm, nav. delo, str. 335. — 55. AS, Dež. preds. št. 253/1822, 192/1823. — 56. Prav tam, št. 152/1823. — 57. Prav tam, št. 192/1823. — 58. Prav tam, št. 193/1823. — 59. Prav tam. — 60. Prav tam, št. 227/1822, 280/1822. — 61. Prav tam, št. 874/1822. — 62. Prav tam, št. 1555/1824, 1570/1824. — 63. Prav tam, št. 777/1824. — 64. Prav tam, št. 950/1824, 969/1824; AS, Dež. preds. policijski akti, fasc. 9 (1821-25), št. 13/1824 (sporočilo o ravnanju z zaprtimi Italijani oblastem v Brnu). — 65. AS, Dež. preds. št. 950/1824. — 66. Prav tam, št. 1793/1824. — 67. Prav tam, št. 5/1825. — 68. Epizodo s Ciglerjem in posojanjem knjig italijanskim zapornikom je v literaturi prvi omenil Anton Slodnjak (Prešernovo življenje, Ljubljana 1964, str. 17). Gl. tudi: Dante 1265-1965, Študijska knjižnica v Kopru ob 700-letnici pesnikovega rojstva, Napisal in uredil Srečko Vilhar, Koper 1965, str. 16 in AS, Dež. preds. 53/1825. — 69. Wiedemann-Warnhelm, nav. delo, str. 333. — 70. Silvio Pellico, nav. delo, str. 173-74. — 71. »Triglav«, III, N. 48, 14. November 1868. — 72. Janez Cigler, slovenski pisatelj. V spomin stoletnice njegovega rojstva spisal Ivan Vrhovnik, v Ljubljani 1892, str. 9-10. — 73. Matjaž Kmecl, Ciglerjeva »Sreča v nesreči«, spremna beseda k: Janez Cigler »Sreča v nesreči«, Mladinska knjiga (zbirka Kondor, 141), Ljubljana 1974, str. 99. — 74. Prešern (1800-1838), Življenje pesnika in pesmi, spisal France Kidrič, Ljubljana 1938, str. 69. Jože Pogačnik, Zgodovina slovenskega slovstva 2, Založba Obzorja 1968, str. 85. — 75. Kidrič: Prešern, str. 69 in objava »Kranjske Slovenije« v Novicah XX, list 39, 24. septembra 1862. — 76. Pogačnik, nav. delo, str. 85. — 77. Kidrič: Prešern, str. 69. — 78. Grad je služil v 19. stoletju kot jetnišnica od 1815-1849 in nato od 1868 do potresa 1895.